

GYULAI ATTILA

A realizmus retorikája

Absztrakt

A tanulmány a politikai realizmust mint politikai érvelési módot vizsgálja, és azt a kérdést teszi fel, hogy a politikában lehetséges-e nyíltan és őszintén realista beszédmódot követni. Hogyan viszonyul a realista politikafelfogás a realista retorikai gyakorlathoz, nem ássa-e alá a realista törekvéseket az „őszinte” realizmus? A realizmus retorikájának e problémáját a tanulmány két politikaelméleti problémán keresztül elemzi, egyfelől a reálpolitika és a kortárs realista elmélet viszonyát, másfelől a leírás és előírás közötti politikafilozófiai különbséget vizsgálva. A tanulmány e problémák megjelenését a meggyőzés és kényszer határán mozgó klasszikus realista szövegekre utalva, majd részletesebben Carl Schmitt egy 1954-es dialógusának elemzésén keresztül mutatja be, amely arra világít rá, hogy a hatalomról szóló beszéd nem kerülheti el, hogy egyben a hatalom retorikája is legyen.

Bevezetés

A *Realpolitik* fogalmának történetéről szóló könyvében John Bew felidéz egy beszélgetést, amely Walter Weyl, a 20. század első évtizedeiben megjelenő amerikai „újrealizmus” egyik képviselője és egy német professzor között zajlott le Berlinben még azelőtt, hogy az Egyesült Államok belépett volna az első világháborúba. Weyl visszaemlékezése szerint a német professzor a hangjában némi irigységgel arról panaszkodott, hogy bár ők, németek vaskos könyveket írnak a reálpolitikáról, és mégsem értik jobban, mint egy csecsemő, addig az amerikaiak túlságosan is jól értik ahhoz, hogy beszéljenek róla.¹ A fogalommal – legalábbis elterjedt használatával – kapcsolatban általában véve is kritikus Max Weber hasonlóan fogalmazott, amikor 1916-ban úgy írt, hogy míg más nemzetek művelik a reálpolitikát, a németek csak fecsegnek róla és frázisként pufogatják.² Bew azonban azt is kimutatja, hogy a korabeli angol külpolitika hazai kri-

¹ Bew 2016, 114–115.

² Weber 1971, 169.

tikusai, sőt Friedrich Meinecke szerint is a német megközelítés legalább őszinte a nyers hatalmi érdekeket idealizált képek mögé rejtő ellenfeivel szemben.³

Bár ezek a példák tanulságos mozzanatai a realista politikafelfogás történetének, a kérdés itt most nem az, hogy ki mennyire gondolta komolyan, képviselte őszintén vagy hatékonyan a reálpolitikai megközelítést, hanem az, hogy lehetséges-e egyáltalán realista retorikát alkalmazni. Mit jelent realista módon érvelni és mit realista tartalommal érvelni, illetve mi a kapcsolat ezek között? Lehet-e realistának maradni a realizmusról beszélve? Lehet-e politikai és/vagy retorikai pozíció a realizmus?

Ezen a kérdésen csak látszólag lép túl a politikai gyakorlat, amikor számtalan – történeti és kortárs – bizonyítékát kínálja a realista pozíciónak. A politikai gyakorlatban és a politikaelméletben mindig is volt realista érvelés, de legalábbis nem volt olyan értelmezés, amely legalább ellenpozícióként ne adott volna teret a realista érvelés lehetőségének. A kortárs politikai gyakorlatból világszerte számos olyan példa sorolható, amelyek a realista érvek jól észrevehető szerepére utalnak a politikai vitákban, és ez nemcsak a nemzetközi politikára, az államok közötti viszonyokra igaz, hanem a belpolitikai konfliktusokra is. A szuverenitástól a biopolitikán vagy az „igazságon túli” politikán keresztül a népakaratra mint kifejezett tömegere való hivatkozásig, valamint az olyan témáig, mint a migráció vagy 2020-ban a koronavírus-járvány, széles terepe nyílt a realista érvek alkalmazásának, illetve a realista érvek politikaelméleti elemzésének. A realista érvek jelenléte azonban nem teszi magától értetődővé a realista retorika lehetőségét, mert magában a realista megközelítésben és a realista érvek alkalmazásában is több olyan pont van, ami a realizmus és retorika összekapcsolásának esetlegességére mutat rá. Ez a tanulmány ezekkel a részben a realista politikaelméletből, részben pedig a realista érvek alkalmazásából származó szempontokkal foglalkozik.

A realizmusról való beszéd és hallgatás, az „őszinte” realista pozíció politikai alacsonyabb- vagy magasabbrendűsége sűrítve jelenik meg Carl Schmittnél, aki az 1950-es években több helyen is utalt arra, hogy a bűnbakként kezelt Machiavelli, ha valóban machiavellista lett volna, bizonyosan nem *A fejedelem* című munkáját írta volna meg, hanem olyan

³ Bew 2016, 104–105, 110.

könyveket, amelyekben a békés politikát dicséri, és élesen elítéli a politikai gonosztevőket. Vagyis, ha Machiavelli machiavellista lett volna, Schmitt szerint ő lett volna az első anti-Machiavelli szerzője.⁴ Schmitt megjegyzése azért tanulságos, mert azt sugallja, hogy a realizmus abban a pillanatban, amint „őszinte realizmusként” politikai pozícióvá válik, saját magát leplezi le, hiszen – a politikai gyakorlatban – olyan érvelést alkalmaz, amely valójában nem cselekszi, csupán leírja azt, amiről beszél, ezzel azonban elkerülhetetlenül távolságot teremt a politika megértése és művelése között, az előbbi feltáró (leleplező) eljárásaival akadályozva az utóbbit. Az alábbi tanulmány középpontjában az a kérdés áll, hogy a realizmus politikaelméletként, gyakorlatként és retorikaként valóban alátámasztja-e ezt a feltevést.

Az eddigiekben persze meglehetősen pontatlanul jelentek meg a realizmussal kapcsolatos különféle kulcsfogalmak. Még az sem állítható feltétlenül, hogy reálpolitika, machiavellizmus és a hasonló kifejezések valóban egyaránt a realizmus alá sorolhatók lennének – legalábbis a kortárs realista elmélet határozottan vitatja, hogy szorosan összekapcsolódó megközelítésekről lenne szó. Ezért a tanulmány következő részében szükséges lesz pontosítani a fogalomhasználatot, és megadni a realizmus egy olyan fogalmát, amely kellően tág ahhoz, hogy a jelzett problémát tárgyalni lehessen, de eléggé lehatárolt ahhoz, hogy még mondani legyen képes valamit a politikáról (vagy a realista a problémafelvetés szerint: még a politikáról mondjon valamit). Ezt követően térek át néhány olyan példára, ahol a realizmus retorikája mint probléma megjelenik, bemutatva a realista beszédmód sokféleségét. Végül egyetlen szövegre, Carl Schmitt 1954-es hatalomról szóló dialógusára koncentrálni mutatom be a realizmus retorikájának egyszerre leíró és előíró jellegét, azt, hogy miként lehetséges és lehetetlen egyszerre realista retorikát alkalmazni.

⁴ Schmitt 1991, 124; Schmitt 1995, 153.

Realizmus és/vagy reálpolitika

Az a felfogást, amely szerint a politikát elsősorban politikai értelemben és politikai módon, tehát önmaga sajátosságai felől kell megragadni, realizmusnak nevezhetjük. Az így értett realizmus mindenekelőtt politika és moralitás egymással való kapcsolatának egy lehetséges értelmezése a politikáról való gondolkodásban és a politikai gyakorlatban. A realizmusnak persze számos további eleme és jellemvonása van, és természetesen nem mindegy az sem, hogy realista politikai cselekvőkről vagy realista politikaelméletről beszélünk. Mindezeket mégis összeköti az a megfontolás, hogy a politika nem írható le és nem művelhető, ha arra rajta kívül kidolgozott morális elvek megvalósításaként, gyakorlatba való átültetésésként tekintünk, például olyan módon, hogy a politikai filozófia racionális eljárással kidolgozza a moralitás elveit és követelményeit, majd azt várja – előírja –, hogy a politikai gyakorlat ezeknek engedelmesskedjen.

Ez a meglehetősen tág megközelítés általában véve nem elfogadható, de legalábbis kevés a kortárs realista politikaelmélet főáramának, amely igyekszik elválasztani a realizmust a reálpolitikától. Míg az előbbi alatt tényleges politikai cselekvést, legitimitással rendelkező uralmat értenek, addig az utóbbi legfeljebb sikeres hatalomgyakorlás lehet, amelyet önmagán kívül – egyfajta „*might is right*” gyakorlatként – nem igazol semmi, a *Realpolitik*-felfogás pedig nem, vagy csak túlságosan tág keretek között fér össze a realizmussal.⁵ Megalapozottan lehet ugyanakkor érvelni amellest, hogy a kortárs realista politikaelméletnek ez az elhatárolása pontatlan, és alá is ássa azokat az előfeltevéseket, amelyek mentén a realizmus igyekszik magát a moralizmustól megkülönböztetni. Nem arról van szó, hogy nem létezik határ a nyers erőszak és a politikai cselekvés között, csupán arról, hogy ez a határ jóval képlékenyebb és esetlegesebb, mint ahogy azt a mai mainstream realizmus feltételezi.

A fogalom eredetét tárgyalva Duncan Kelly (2018) hívja fel például a figyelmet arra, hogy a *Realpolitik*-felfogás elutasítása a mai realistáknál jórészt a nemzetközi kapcsolatok elméletéből való felületes átvételből következik, és ugyancsak ő mutat rá részletesen a fogalom sűrű, de kihasználatlan kapcsolódási lehetőségeire is a mai elméletalkotók szempontjára.

⁵ Sleat 2014; Sleat 2018, 5–6.

ból. Reálpolitikáról először Ludwig August von Rochau beszélt 1853-ban megjelent, majd 1869-ben kiegészített *Grundsätze der Realpolitik* című művében. Rochau nem elméleti szöveget írt, hanem a német egyesítés lehetőségeivel foglalkozott, politikafelfogásának középpontjában pedig a politikai cselekvés hatalomkötöttsége és történeti kontextusba ágyazottsága volt. A politika lényege az az egyszerű tény, hogy csak a hatalom képes uralkodni, az uralom hatalomgyakorlást jelent, hatalmat gyakorolni viszont csak az képes, aki a hatalmat birtokolja – írta az állami lét dinamikus törvényszerűségeiről szóló bevezetésében.⁶ Rochau szerint a politikában az erő törvénye érvényesül, de ez nem azonos az erősebb jogával – ezek összekeverése vezetett a hatalom természetének félreértéséhez. Rochau a hatalom megkerülhetetlenül szükséges voltában gondolkodott, és kitartott az államra vonatkozó moralitás sajátos jellege, a politika sajátos mércéi mellett, de nem állította, hogy a reálpolitika önigazoló erőszakot jelentene.⁷ Mindezt figyelembe véve a következőkben nem teszünk különbséget realizmus és reálpolitika között, aminek részben tehát történeti és genealógiai, részben viszont fogalmi okai vannak, amennyiben a kortárs realista elmélet által alkalmazott határvonás nem megoldásnak, hanem a realizmus lényegét érintő, továbbra is megoldatlan kérdésnek tekinthető.

A realista megközelítés további lényegi vonásai – a leggyakrabban említettek sorolva: a politika konfliktusos felfogása, a kontextuskötöttség, a negatív antropológia, a megismeréssel kapcsolatos szkepszis – ugyanakkor csak még inkább megerősítik a fentiekből talán már kirajzolódó képet, hogy a realizmus nem mondja meg, mi legyen a politika tartalma, legfeljebb azt, hogy miként lehet és érdemes megismerni és művelni a politikát, ha egyszer felismertük, hogy sajátos szabályait figyelmen kívül hagyva semmilyen cél nem érhető el. A politika nem alkalmazott moralitás – szól a kortárs realista elmélet kulcsszerzője, Bernard Williams által megfogalmazott elhatárolás.⁸ A kortárs realista szerzők hol azt hangsúlyozzák, hogy a feladat ebből következően nem más, mint a politikai normativitás kidolgozása, és például az igazságosság elvei helyett a legitimitáció problémájának középpontba állítása, hol azt, hogy a realizmus

6 Rochau 1972, 25.

7 Bew 2016, 32–33.

8 Williams 2005a, 2.

valójában nem is elmélet, amelytől ilyen tevékenység elvárható lenne. Az is felvethető, hogy a realizmusnak nincs elméletileg rögzíthető magja, és nem áll rendelkezésre olyan elvkészlet, amelyet szisztematikus elméleti vizsgálatnak vethetnénk alá, ahogyan ez a nem realista politikai filozófiában bevett eljárásnak számít, a kortárs realizmus így *ateoretikusnak* is nevezhető.⁹ Amennyiben pedig az elmélet nem előíró, mert elméletként nem állhat előíró viszonyban a politikával, vagy nem előíró, mert nincs specifikus tartalma, amit a politikától megkövetelhetne vagy elvárhatna, úgy a kortárs realista politikaelmélet legfontosabb problémája nem is önmagában politika és morál viszonya, hanem elmélet és gyakorlat, illetve más szinten leírás és előírás viszonya. Mint majd látható lesz, a retorika problémája ezen a ponton kap sajátos szerepet a realizmusban.

A realizmusra a kortárs elmélet alapvetően módszertani innovációként tekint,¹⁰ ami azonban közel sem jelent problémátlan megoldást az elmélet és gyakorlat közötti kapcsolat kérdésére. A politikai realizmus azt ígéri, hogy jobb leírást ad a politikáról, mert képes megérteni annak sajátos logikáját ahelyett, hogy felül akarná írni, ahogyan a realisták szerint a moralizmus vagy a Kant és Rawls nyomán haladó politikai filozófia – sikertelenül, eleve kudarcra ítéltlen – próbálkozik vele (bár szorosabb olvasatok mind Rawls, de különösen Kant kapcsán szembeötlő realista mozzanatok is megfigyelhetnek).¹¹ A realizmus tehát politikaibb megközelítés abban az értelemben, hogy jobban ismeri és jobban érti a politikát, illetve közelebb áll hozzá, mint politikaelméleti alternatívái. Ezen az alapon a kortárs realisták közül néhányan – részben Bernard Williams, részben a tőle különböző Raymond Geuss nyomán – úgy érvelnek, hogy a moralizmussal szemben éppen azért alkalmasabbak arra, hogy a politika számára irányt mutassanak, mert realizztikus felfogásuk kevésbé ideologikus, és jobban illeszkedik a politika szabályaihoz, aminek befolyásolására törekednek.¹² Ez a megközelítés tehát politikailag relevánsabb, de kevésbé ideologikus előírásban látja a realista politikaelmélet sajátosságát és értelmét.

9 Szücs 2018.

10 Rossi 2016; Jubb 2017.

11 Vö. Ujlaki 2016; Walla 2017.

12 Rossi–Sleat 2014, 689.

A realiztikusabb politikafelfogás alapján azonban amellett is lehet érvelni, hogy az elméletnek nem lehet célja és feladata, hogy a politikai gyakorlat számára előírásokat fogalmazzon meg. A politika jobb leírása nem feltétlenül jelent egyben előírást is: az interpretatív realizmus nem törekszik megmondani, hogy a politikának milyennek kellene lennie.¹³ Sőt, éppen azért, mert a realista politikaelmélet jobban érti a politikát, mint a moralizmus, fel is kellene hagynia azzal a törekvéssel, hogy befolyásolni próbálja a politikai gyakorlatot, mert ha ez meg is történik, az teljességgel esetleges az elmülethez képest, és végső soron a politikai cselekvéstől függ.¹⁴ Ettől azonban a realizmus még nem nélkülözi a normativitást (sőt, az ideologikusságot sem),¹⁵ csupán arról van szó, hogy ebből nem következik az elmélet kognitív vagy gyakorlati autoritása a politikai cselekvés felett.¹⁶ Vagyis ebben a megközelítésben a realista politikaelmélet – ha komolyan veszi saját belátásait, akkor – kénytelen feladni politikavezérlő törekvéseit, mert bármilyen befolyása a politikai gyakorlat felett csakis a politikai cselekvés következménye lehet, de ez nem következik magának az elméletnek a moralizmushoz képest politikaibb voltából. Attól, hogy a realista elmélet jobban érti a politikát – szól ez a második megközelítés –, még nem képes azt irányítani, és az sem biztos, hogy helyes, ha erre törekszik.

Látható, hogy a bevezetőben feltett kérdés – képviselhető-e „őszintén” a realista pozíció? – nem egyszerűen politikai probléma, azaz a politikai gyakorlaton belüli kérdés, amelyet el lehetne dönteni a pozíció tartalmának tisztázásával és rögzítésével. A kérdés ugyanis éppen az, hogy ami a leírás szintjén a realista pozíció rögzítésének tűnik, az egyrészt képes-e nem előírássá válni, másrészt meg tudja-e védeni magát mint elméletet a politikai gyakorlattól, azaz nem válik-e politikai gyakorlattá, amint érvként és „retorikai erőforrásként” elérhetővé válik a politika számára. A realista politikafelfogás sajátossága abban a kettős viszonyrendszerben ragadható meg, amely egyrészt leírás és előírás, másrészt elmélet és gyakorlat, illetve leírás és gyakorlat, valamint elmélet és előírás között húzódik. Mint látható lesz, a közöttük lejátszódó átmeneteket a realizmus retorikája fedi fel.

13 Freeden 2012; Horton 2017.

14 Horton 2017, 497–498.

15 Vö. Freeden 2008, 198.

16 Horton 2017, 495.

Realizmus, kényszer, meggyőzés

A realizmus retorikáján azt a problémát értem, hogy a realizmusról szóló beszéd egyben realista beszédmód, és ezért roppant nehéz megkülönböztetni a realizmusról szóló leírást a realista módon való cselekvéstől, ami – ahogyan ezt az alábbi példák segítségével igyekszem bemutatni – a realista politikafelfogásból következik. Ez a megközelítés átfogja a leírás és előírás közötti kapcsolatnak a kortárs realista politikaelmélet által felvetett problémáját, és láthatóvá teszi azt a sajátos helyzetet is, amelyben a realizmusról szóló beszéd potenciálisan realista beszéd is egyben. Retorikáról az alábbiakban abban a leegyszerűsítő és sok szempontból nem problémátlan szempontból lesz szó, hogy az valamiképpen meggyőzésre irányuló beszédhelyzetre utal.

A realizmus által bírált moralista megközelítések az ilyen értelemben vett retorika számára csak korlátozott teret hagynak. Saját felfogásának kidolgozásakor Bernard Williams például egy olyan modell bírálatából indul ki, amely szerint a politikaelmélet feladata azoknak az elveknek, fogalmaknak, ideáloknak és értékeknek a kidolgozása, melyeket a politika ezt követően törekszik kifejezni például meggyőzéssel vagy az erő alkalmazásával.¹⁷ A moralizmusnak ez a törvényhozás-végrehajtás viszonyra emlékeztető eljárása (Williams *enactment* modellnek nevezi) tehát azt feltételezi, hogy a politika normatív szabályainak megformálása meggyőzés- és kényszer előtti térben történik, és lényegében éppen ez az, amit a realisták elutasítanak. Ha a politika az egyet nem értés terepe a realisták szerint, akkor a politika normái is csak ebben formálódhatnak ki. Ez persze azt is jelenti, hogy a meggyőzés és a kényszer szerepe is tágabb annál, amit a moralisták a „szabályalkalmazás” terén tulajdonítanak nekik.

A realizmus retorikája két értelemben is leírás és előírás, elmélet és gyakorlat viszonyának problémájához vezet vissza. Első megközelítésben pusztán arról van szó, hogy a realizmus módján beszélő cselekvők retorikájukban láthatóvá teszik a realista pozíciót. Ezekben a szituációkban a cselekvők nem leírják a realista pozíció mibenlétét, nem reflektálnak rá elméleti szinten, nem is formálnak ideológiát belőle, viszont művelik. A bevezetőben említett szempontokra utalva azt lehet mondani, hogy

¹⁷ Williams 2005a, 1.

őszintén, azaz valóban realisták, amennyiben nem beszélnek arról, hogy realisták. A másik megközelítés hasonlít az amerikai beszélgetőpartnerének panaszkodó német professzor esetéhez: őszintén képviseli és tanítja a realista pozíciót, előírásá teszi, de kétséges, hogy miközben a realizmusról beszél, képes-e egyúttal realista módon is beszélni. Ebben a szakaszban az előbbi szemponthoz köthető néhány jól ismert példát mutatok be röviden azzal a céllal, hogy a realista retorika felismerhető legyen, aminek viszonya a realizmusról való beszédhez végső soron ennek a tanulmánynak a központi kérdése.

A példák párbeszéddek, pontosabban párbeszéddekről szóló beszámolók. Olyan esetek, ahol a meggyőzés és kényszer szempontjai átlépik az elmélet és a gyakorlat határát. A példák státusza nem azonos: tágan értelmezve filozófia, történelem és irodalom körébe tartoznak. Platón *Államában* a filozófus és a szofista folytat jól ismert diskurzust a hatalomról. Hérodotosznál Themisztoklész az androsziakat akarja rávenni az adófizetésre. La Fontaine meséjében pedig a Farkas a Bárány előtt igyekszik megindokolni a vele szembeni erőszakot. A realista irodalomban hasonló összefüggésben Thuküdidész itt nem elemzett méloszi dialógusa merülhet még fel, amiről Illés Gábor (2015) elemzése azt mutatja ki, hogy mérsékelt realista álláspontként illeszthető a kortárs elméleti diskurzusba.

Platón *Államában* nem Thraszümakhosz híres-hírhedt tétele – „Az igazságos nem más, mint ami az erősebb számára előnyös”¹⁸ – az első olyan pont, ahol a realistának meg kellene mutatnia, hogy a hatalom önmagában nem igazol. A mű nyitójelenete, bár általában kevesebb figyelmet kap, és könnyed felvezető társalgásnak látszik a súlyos témák előtt, olyan párbeszédet elevenít fel, ami a legnyersebben realista hatalomgyakorlás módját villantja fel. Ünnepségről a város felé visszafelé haladva Szókratészt és kíséretét Polemarkhosz tartóztatja fel:

„Ha jól sejtem, Szókratész, már indultatok vissza a városba.

Valóban jól sejtet – feleltem.

De látod-e, hogy milyen sokan vagyunk? – kérdezte.

Hogyne látnám!

Vagy legyőztök bennünket – mondta –, vagy itt maradtok.

18 Platón 338c.

Az nem lehetséges – kérdeztem –, hogy meggyőzzünk benneteket, és utunkra engedtek?

De meg tudtok-e győzni – kérdezett vissza –, ha oda se hallgatunk?

Nem – felelte Glaukón.

Hát akkor vegyétek tudomásul, hogy nem fogunk rátok hallgatni.¹⁹

A jelenetről szóló ritka elemzések egyikében Alexander Sesonske hívja fel a figyelmet arra, hogy mielőtt Szókratész okos érvelésével cáfolná Thraszümakhoszt, Platón finoman szembesít minket azzal az egyszerű, de brutálisan nyers ténnyel, hogy az erő: erő („*might is might*”), és ha alkalmazzák, felül is kerekedik.²⁰ Polemarkhosz nyers hatalmi érvelése leírás. Rámutat a fizikai fölényre, amellyel Szókratész és társai fölért rendelkeznek anélkül, hogy ezt arra használná, hogy valamilyen álláspontot támasztana alá, legalább a látszat kedvéért. Amikor pedig felkínálja az ellenfél győzelmének – eleve nem reális – lehetőségét, valójában nem ad semmilyen opciót, hiszen a küzdelemre már előbb sor került, és eredményt is hirdettek a létszám megállapításával. Sesonske elemzése azonban az utolsó vitapontra koncentrálnak, szerinte ugyanis az egész beszélgetést, Szókratész minden egyes vitagyőzelmét keretezi (és leírja, egyben magyarázza Szókratész kudarcát bírái előtt), hogy hiába minden érv, ha nincs, aki odahallgat, pontosabban, ha az, akihez beszélnek, elzárkózik attól, hogy meggyőzzék. Az első és az utolsó érv ebben a valójában kezdetől fogva felesleges párbeszédben tulajdonképpen ugyanaz: aki elzárkózik attól, hogy meggyőzzék, el is hallgattathatja azt, aki meggyőzni szeretne. Polemarkhosz pseudoérvelésében a legérdekesebb az, hogy pusztán leírja, mi következik a nyers erő alkalmazásából, legyen az a létszámbeli fölény érvényesítése vagy a meggyőzés elutasítása. Az érvek kényszerré változnak anélkül, hogy ténylegesen érvényesítenék az erő kilátásba helyezett alkalmazását. Polemarkhosz ebben az értelemben sokkal pontosabban – és politikailag hatékonyabban – mutat rá a politika – realista politikaelméleti értelemben vett – határára, mint a Szókratész számára könnyű célpontot jelentő, nagyszájú és felületes elméletalkotó Thraszümakhosz.

¹⁹ Platón 327c.

²⁰ Sesonske 1961, 33.

A következő példa Hérodotosztól származik, retorikai eljárásként anynyiban pedig hasonló az előbbihez, hogy itt is az erőviszonyok leírására épül a meggyőzés.

„A hellének pedig el akarták foglalni Androszt, ezért körülzárták a szigetet. Mert a szigetlakók közül az androsziak tagadták meg elsőként az adófizetést, amelyet Themisztoklész rájuk rótt. Themisztoklész figyelmeztette őket, hogy az athéniak el tudnak velük bánni, mert két olyan hatalmas isten támogatja őket, mint a Meggyőzés és a Kényszer, az androsziak tehát nem úszhatják meg az adófizetést.”²¹

Bár az androsziak végül elutasították Themisztoklész követelését, és ostrom alá kerültek, és így a meggyőzési kísérlet első látásra kudarcot vallott, az érv szerkezete tanulságos abból a szempontból, ahogyan a leírás megalapozza a cselekvést. Themisztoklész realizstikus módon mutatja be azokat az erőforrásokat, amelyek segítségével az ellenfelek fölébe kerekedhet. Hérodotosztól tudjuk, hogy éppen az androsziaknak címzett fenyegetés előtt fordította a maga számára kedvező irányba azt a vitát, amely arról szólt, hogy a visszavert perzsákat tovább üldözzék-e a Helléspontoszon túlra, vagy inkább háború dúlta otthoniakat és földjeiket állítsák-e helyre.²² Themisztoklész felmérve a közhangulatot és álnok beszédet tartva az utóbbi álláspont élére állt (miközben titokban saját személyes sorsát is egyengette Xerxésznél), bizonyítva, hogy a katonai erő mellett a meggyőzés képességének birtokában van. Amikor tehát az androsziakhoz fordul, reális képet ad az erőviszonyokról, vagyis azzal igyekszik meggyőzni a megtámadott gyengébb felet, hogy vagy a meggyőzés (ami itt lényegében a retorikával egyenértékű), vagy az erő eszközével mindenképpen érvényesíteni fogja akaratát. Az érvelés tartalma és a módja igencsak jellegzetes. A két hatalmas isten közül az elsőt Themisztoklész már alkalmazza is, hiszen mi más lenne az érvelés és az erőszak eszközeit felmutató beszéd, mint érvelés. Ráadásul a megszólalás szerkezete azt is láthatóvá teszi, hogy a két isten, a két eszköz nem független egymástól, mert ha az érvelés kudarcot vall – mint ahogyan ez meg is történt, hiszen ostromra került sor –, még mindig ott a kényszer lehetősége, ami azonban az elhangzott érvnek máris része, tehát valójában nem is

21 Hérodotosz 8.111.

22 Hérodotosz 8. 109.

válik el a meggyőzéstől. Az erőviszonyokat realiztikusan bemutató leírás tehát ebben az esetben sem előzi meg a cselekvést, mert az már maga is gyakorlat, megerősítve azt, hogy a politika realiztikus megragadása nem kerülhet kívül a politikán, függetlenül attól, hogy sem Polemarkhosz, sem Themisztoklész esete nem politikaelméleti diskurzus, hanem a hatalomgyakorlásról adott beszámoló, aminek viszont – a párbeszéden kívül kerülve – lehet politikaelméleti szintje, ahogyan ez majd a tanulmány következő részében látható lesz.

Polemarkhosz és Themisztoklész retorikája arról szóló példák voltak, hogy a politikai viszonyok realiztikus felmérése és leírása milyen módon jelölheti ki a politikai cselekvés kereteit. Nehéz lenne azonban azt állítani, hogy ebben már láthatóvá válik realiztikus leírás és az ebből következő normatív előírás problémája. Ennek az összefüggésnek a határ esetét, a politika és a sikeres hatalomgyakorlás közötti választóvonalat teszi láthatóvá *A Farkas és a Bárány* című mese La Fontaine-féle változata. A szöveg megismerési-nyelvi és etikai szintjének kapcsolatáról a filozófus és szemiotikus, Louis Marin írt politikaelméletileg is alapvető fontosságú elemzést, az alábbiak az ő munkájának főbb pontjait követik és egészítik ki. Marin szerint a mese tétje annak megértése, hogy a ténybeli állítások miként fordulhatnak át előírást megfogalmazó értékállításokká, vagy másképpen az a konfliktus, amely az objektív módon adott és az etikai-ideális között húzódik.²³ A Farkas és a Bárány találkozásának kimenetele egy pillanatig sem lehet kétséges, bár a korábbi példákkal ellentétben itt már nem az erőviszonyok leírása adja a párbeszéd tartalmát, hanem az elkerülhetetlenül bekövetkező erőszak igazolása. A kérdés persze éppen az, hogy a Farkas hatalmának mindenképpen bekövetkező érvényesítése miért szorul igazolásra, és mennyiben lehet egyáltalán igazolásnak tekinteni a Farkas mondvacsinált, és a Bárány által egy pontig empirikusan cáfolt érveit.

Marin arra hívja fel a figyelmet, hogy A Farkas és a Bárány esetében a mese morális tanulsága megelőzi magát a történetet. Mielőtt ugyanis a szereplők közötti párbeszédre és meggyőzési kísérletekre sor kerülne, a La Fontaine-féle változat – szemben például az Aiszóposz által írt verzióval – nem a cselekménnyel, hanem a tanulság levonásával kezdődik.

²³ Marin 1989, 61.

„Minden érv oly erős, mint a képviselője: bizonyítom, tanulj belőle.” (*La raison du plus fort est toujours la meilleure: Nous l'allons montrer tout à l'heure* – Szabó Lőrinc fordításában a *bizonyítom* némileg mást sugall, mint a francia *montrer* – megmutatni, demonstrálni – ige, amire Marin is építi az elemzését.) Ahelyett, hogy az olvasó a szokásos módon egy moralizáló történetet olvasna, ahol a történet erkölcsi tanulságra oktat, itt az erkölcsi tanulság narrativizálása történik meg.²⁴ A kérdés Marin nyomán végső soron az, hogy a tanulság demonstrálása után mi a szereplők közötti párbeszéd értelme. A Farkas érveket vonultat fel, igazolni igyekszik a Bárány előtt azt, ami nem egyszerűen ténybelileg szükségszerű, de az előre lefektetett tanulságból is következik. A legerősebb érve a legjobb azt jelenti, hogy a legerősebb érve a legerősebb, ennek megmutatásához meggyőzésre biztosan nincs szükség, ennyiben tehát a leírás és a meggyőzés közötti viszony hasonló a korábbi példákhoz. Marin elemzése szerint a szereplők közötti diskurzus számos határátlépést valósít meg tény és érték, természet és kultúra között, a Farkas a diskurzusban pedig a gyengébb fél által elismert – de tulajdonképpen intézményesített és normativizált – hatalommá válik („Nagyuram – szólt amaz –, kérem Felségedet”). Végül a Farkasról bebizonyosodik, hogy ugyan bármilyen érveléssel érvényesíti akaratát, de éppen ez az „üres” meggyőzés igazolja, hogy olyan viszonyról van szó, amellyel a politika határára értünk. Az a tanulság, hogy az erősebb érve a legjobb, már nem pusztán sikeres hatalomgyakorlás, hanem annak belátása, hogy a moralitásnak mindig a hatalom lesz az alapja, és a törvényt mindig az erőszak garantálja.²⁵

A három példa közül a Farkas és a Bárány esetében a leginkább meghatározó a meggyőzési szituációról szóló beszámoló szerepe, ahol nem a történetből levont következtetésen van a hangsúly, hanem egy politikaelméleti állítás belátásán. A leírás és előírás közötti kapcsolat nem egyszerűen a retorikai szituáció szereplői között jön létre, hanem azon kívül, és a szöveg státusza és szerkezete is arról árulkodik, hogy a tanulságot saját magán kívülre kívánja közvetíteni. A meggyőzés célpontja ugyanis nem a szereplők egyike vagy másika, hanem az olvasó, ezt a helyzetet La Fontaine története nyilvánvalóvá teszi, és éppen ez a történet lényege.

²⁴ Marin 1989, 61.

²⁵ Marin 1989, 82.

ge. Amikor pedig a Farkas a meggyőzést arra használja, hogy a kényszert elfogadtassa a Báránnyal, akkor jóval őszintébben tanúskodik a realista felfogásról, mintha saját pozícióját – erőfölényét – tette volna meg narratívája témájává, ahogyan ezt Polemarkhosz vagy Themisztoklész tették.

Beszélgetés a hatalomról

Az utolsó, részletesebben is tárgyalt példa több szempontból is eltér az előzőektől. Carl Schmitt 1954-es, eredetileg rádiójátékként bemutatott dialógusának²⁶ szereplői nem ellenfelek, mint Polemarkhosz és Szókratész, Themisztoklész és az androsziak vagy a Farkas és a Bárány. A nem megnevezett kérdező fiatalember és a C. S. monogram mögé rejtőző válaszó beszélgetésében nem két szembenálló álláspont jelenik meg, amelyek közül az kerül ki győztesen, amelyik a politika valóságos természetéből indul ki. A beszélgetés nem beszámoló egy konfliktusról, legalábbis nem a benne megjelenő álláspontok lehatárolt küzdelméről van szó, első látásra nincs szó meggyőzési szituációról. Bár a válaszó autoritása világosan kiderül a szövegből, és olykor a kérdező politikai naivitása is tetten érhető, a szöveg tétje a realizmus szempontjából nem itt található, hanem a hatalomgyakorlásról adott leírásnak a gyakorlattal való ütköztetésében.

A kortárs realista politikaelméletben Carl Schmitt realizmusa részben annyira magától értetődő, hogy csak ritkán foglalkoznak részletesebben is a munkáival ebből a szempontból, másrészt azonban távoli és sok szempontból túlságosan ellentmondásos elődnek számít ahhoz, hogy a kánon stabil szereplője legyen (miközben az is igaz, hogy a kortárs realista elmélet saját pozícióját a John Rawls által dominált angolszász politikafilozófiához képest határozza meg, innen nézve pedig nem tekinti meghatározónak a korábbi realizmusok részletes elemzését). Schmittet mindenekeelőtt a politika konfliktusos felfogása miatt szokás a realisták

26 A szöveg *Beszélgetés a hatalomról* címmel az egyik legelső magyar Schmitt-fordításként már 1991-ben megjelent. A következőkben alapvetően erre a változatra támaszkodom, de ahol szükséges, az idézeteket és az elemzést kiegészítem a 2008-as német nyelvű újrakiadásra való hivatkozással. Fontos különbség, hogy a magyar változathoz képest az eredeti szöveg címe a beszélgetés témájaként nem csupán a hatalmat, hanem – a Schmitt által dialektikusnak nevezett problémára utalva – a hatalom birtokosához való bejutást, bejárást, átjárást (*Zugang*) is megjeleníti.

közé sorolni, ebben az összefüggésben bukkan fel Bernard Williamsnél is, aki Schmittre hivatkozva írja, hogy a politika lényege a politikai különbség, ami mindenekelőtt az állami autoritás alkalmazásával kapcsolatos ellentétben fejeződik ki, de ami nem morális vagy értelmi nézeteltérés.²⁷ Schmitt ellentmondásos pozícióját a kortárs realista elméletben jól mutatja, hogy Williams ebben az összefüggésben beszél arról, hogy a modernitás kontextusában a liberalizmus rendelkezik legitimációs erővel, és Williams kapcsán formálódik ki a liberális realizmus pozíciója is, miközben mások Schmittet alkalmatlannak tartják arra, hogy a pusztá hatalomgyakorlással, azaz a réalpolitikával szembeállított realista politikafelfogás kiindulópontja legyen.²⁸ Megkockáztatható, hogy Schmitt pozíciója annak ellenére realistának nevezhető, hogy lényeges pontokon nem kapcsolható össze a kortárs realista politikaelmélet felfogásával, mert túllép annak a politika autonómiájára építő keretein.²⁹ Amint látható lesz, Schmitt hatalomról szóló párbeszéde egyszerre hordoz „hiperrealista”, réalpolitikai, de a kortárs realista elmélettel összeegyeztethető elemeket is. Az ambivalencia pedig éppen a leírás és előírás, illetve elmélet és gyakorlat viszonyaiban, azaz a hatalomról szóló beszéd sajátos retorikájában mutatható ki.

Ernst Jünger beszámolója szerint Carl Schmitt egy 1941-es párizsi előadását követően, Melville *Benito Cereno* című elbeszélésére utalva és saját magát a történet foglyul ejtett főszereplőjéhez hasonlítva idézte a következő mondást: „*Non possum scribere contra eum, qui potest proscribere*”.³⁰ Feltételezhető, hogy Schmitt kijelentése, vagyis saját maga által tételezett képtelensége arra, hogy azokkal szemben írjon, akiknek megvan a képessége, hogy őt törvényen kívül helyezték, a kontextusból kiindulva pontosan magyarázható: 1938-as Hobbes-könyvéből tudhatóan Schmitt védelem és engedelmisség kölcsönösségének felmondásaként értelmezte, hogy a hatalmon lévő nemzetiszocialisták (pontosabban az SS propagandagépezete) ellenségként fenyegették meg. A kontextustól eltávolodva azonban, további szövegekre figyelve realizmus és retorika összefüggése is láthatóvá válik. A „valaki ellen írás” Schmittnél jól ismert

27 Williams 2005b, 77–78.

28 Williams 2005, 9; Sleat, 2014; Scheuerman 2018, 278.

29 Gyulai 2018.

30 Jünger 2019, 26.

módon politika, *A politikai fogalmából* tudható, hogy ez nem egyszerűen a beszéd címzettjét jelenti, hanem a választott szavakat is, amelyek politikai kifejezésként már eleve polemikus jellegűek: politikai jelentésük találja el az ellenfelet.³¹

Vajon kit, vagy ami még fontosabb, hogyan és mivel talál el a hatalomról szóló beszélgetés? Ahogy említettem, a korábbi példákhoz képest ebben a párbeszédben nem adódik már első látásra a meggyőzési helyzet, de legalábbis nem egyértelmű, hogy azt elsődlegesen a beszélgetők között kellene megtalálni. A fiatal kérdező és az idősebb válaszadó között olykor előforduló ellentmondások inkább szólnak eleve felkínált korrigálási, tanítási lehetőségről, mint ténylegesen felmutatott és védett – polemikus – álláspontok összeütközéséről. Nem mellékes az sem, hogy a beszélgetésnek valójában három szereplője van, mert a szöveget kettéosztó Bismarckról és Posa márkiról – egy történeti és egy irodalmi példáról – szóló intermezzo a dramaturgiai utasítás szerint egy – nem megnevezett – harmadik beszélőé. A szövegbeli beszélők tehát nem cselekvők, miközben természetesen a hatalom természetéről szóló leírás nem kerülheti el, hogy potenciálisan polemikussá váljon, sem abban az értelemben, hogy a hatalom különböző felfogásai eltérő politikafelfogásokkal kapcsolódnak össze, sem pedig abban, hogy a párbeszédforma ellenére a szöveg tételszerűen fogalmaz meg állítást a hatalomról. A szöveg mindeközben épp azt állítja, hogy bármilyen emberi törekvés a hatalom korlátozására – legyen az politikai, fogalmi vagy morális – már eleve kudarcra van ítélve.

A beszélgetés kivitelezhetősége, a hatalomról való – őszinte – beszéd már a kiindulópontban megbicsaklik. A fiatal kérdező az első szó: „Mielőtt a hatalomról beszélne, meg kell kérdezniem öntől valamit. [...] Önnek van hatalma, vagy nincs?”³² Az eddigiekben tárgyalt probléma lényege, hogy lehetséges-e a hatalomgyakorlásról úgy beszélni, hogy az maga még nem hatalomgyakorlás. Többről van szó annál, mint hogy aki politikáról beszél, az már politizál. A kérdés inkább az, hogy a hatalmi viszonyok leírása miként változik máris gyakorlattá, amint a legerősebb érve a legjobb tétele is ezt a határt teszi láthatóvá, de ahogyan az őszinte reálpolitikus vagy az antimachiavellista Machiavelli esetében is felmerül: a helyzet-

³¹ Schmitt 2002, 22.

³² Schmitt 1991, 116.

leírás lehet-e valaha egyáltalán reális? A hatalombirtoklásra vonatkozó kérdés és válasz lehetősége arra épül, hogy a politika megismerése és gyakorlása elválasztható egymástól, és lehetséges a politika olyan leírása, melyből a hatalomgyakorlás során egy realista kezében nem válhat előírás. A válaszadó nem utasítja vissza a hatalom retorikáját semlegesítő kérdést, sőt elfogadja a felvetést, de úgy, hogy kiélezi a láthatóvá vált ellentmondást: „Jogos a kérdés. Aki a hatalomról beszél, annak először is azt kell megmondania, hogy ő maga milyen hatalmi helyzetben van”.³³ A kérdés jogossága (*berechtigt*) éppúgy utalhat arra, hogy valóban tisztázandó szempontokról van szó ahhoz, hogy reális leírást kaphassunk a hatalom természetéről, de arra is, hogy elvárható, ha valaki a hatalomról beszél, akkor világossá tegye, neki magának milyen a viszonya a tárgyhöz, különösen abban az esetben, amikor a tárgy értelmezése nyilvánvalóan hatalmi kérdés. Ez utóbbira utal egyébként a beszélgetés folytatása is, ahol közvetlenül ez után arról esik szó, hogy a válaszadó szerint neki nincs hatalma, ami gyanút kelt, mert így elfogult lehet a hatalommal szemben, ami pedig a kérdező szerint hibalehetőség a hatalom megítélésakor. De ugyanígy problémás az ellenétes helyzet is: „A saját hatalomhoz és a hatalom megtartásához fűződő érdek persze szintén hibaforrás”.³⁴ Némileg zavarba ejtő módon és – legalábbis, amennyiben feltételezzük a párbeszéd szerzője és a válaszadó közötti közvetlen retorikai kapcsolatot – váratlanul, C. S. megoldásként az „önérdektől mentes vizsgálódás és leírás” lehetőségét veti fel, amit viszont árnyal, hogy ezt egy olyan „történelmi jelenséggel” kapcsolatban javasolja, „amit mindannyian megélünk és elszenvedünk”.³⁵ Ezzel azonban vissza is kanyarodik a beszélgetés a hatalommal kapcsolatos kérdés jogosságának ellentmondásos értelméhez, mert amikor ezúttal a válaszadó kérdez vissza, hogy kinek van joga erről beszélni, akkor a továbbiakban már a hatalomról szóló beszéd képességéről van szó, nem jogról, hanem erőről, nem a hatalomról szóló, hanem a hatalomban és a hatalom ellen való beszédről.

A beszélgetés tehát a hatalom természetéről folyik, és C. S. tétele az, hogy a hatalom mindig több a hatalom birtokosánál, túlnyúlik a hatalom birtokosán, de azokon is, akik hozzájárulásukat adják, hogy felettük ha-

33 Schmitt 1991, 116.

34 Schmitt 1991, 116.

35 Schmitt 1991, 116.

talmat gyakoroljanak. A hatalom saját jelentéssel, „értéktöbblettel” rendelkezik: „A hatalom objektív, öntörvényű erő valamennyi egyénnel szemben, aki bármikor is kezében tartja a hatalmat”.³⁶ A szöveg elkülöníthető értelmi egységei, érvei, példái más-más oldalról mind azt igyekeznek bemutatni, amellett érvelnek, hogy a hatalom nem korlátozható, mert mindig több, mint amiként éppen felfogják, azaz rögzítik és feltartóztatják. Éppen ezért a hatalomról szóló beszélgetésnek is már eleve megvannak korlátai, méghozzá mind elméleti-fogalmi értelemben, mind pedig a politikai cselekvés szempontjából. A hatalmat bizonygatni, az erőviszonyokat felmutatni, amint az a korábbi példákban látható volt, még nem meríti ki a hatalom működését. A válaszadó sem tud teljesen következetes maradni, amikor egyszerre állítja a hatalom objektív öntörvényűségét, többletét a hatalom bármilyen birtokosához vagy eredetéhez képest, valamint azt, hogy szándéka pusztán annyi, hogy objektív képet adjon az emberi hatalomról.³⁷ A felvázolt hatalomfelfogásából következik, hogy az előbbi állítás elfogadásával az utóbbira nincs lehetőség.

A szöveg lezárása előtti szakaszban a beszélgetés még egyszer visszakanyarodik ahhoz, hogy a hatalom mindig túlnyúlik a hatalom birtokosán, azaz az objektív, öntörvényű hatalom mindig hatalmasabb, mint a hatalom birtokosa. Amikor a tömegpusztító fegyverek kerülnek szóba, az, hogy valójában sokkal inkább a láncreakció cselekszik, mint az ember, aki beindította azt,³⁸ úgy tűnhet, hogy Schmittnek át kell értékelnie a politika autonómiájával (és korlátozhatatlanságával) kapcsolatos további álláspontját, ahogyan ez például megtörtént Hans J. Morgenthau esetében is, aki szerint a nukleáris háború lehetőségével a politika intenzitása elérte saját határait.³⁹ Bár Schmittnek a technológiával kapcsolatban vannak erre emlékeztető megjegyzései, mondanivalójának lényege nem ez, hanem a hatalom és a hatalom birtokosának fogalmi elválasztása, annak hangsúlyozása, hogy a hatalom „a hatalom birtokosával szemben is önálló valóság, és bevonja őt a maga dialektikájába”.⁴⁰

36 Schmitt 1991, 118.

37 Schmitt 1991, 119.

38 Schmitt 1991, 124.

39 Morgenthau 1962, 12.

40 Schmitt 1991, 124.

A hatalom belső dialektikájának a válaszadó elméleti-fogalmi értelemben a hatalom mindig fennálló értéktöbbletét, illetve hatalom és tehetetlenség viszonyát nevezi, aminek csapdájába „minden hatalmon lévő ember beleesik”.⁴¹ A beszélgetés teljes címe, Bismarck és a Don Carlos-szereplő Posa márki példái, valamint maga a „kerettörténet” a hatalomnak a hatalom birtokosán való mindenkori túlnyúlását az utóbb említett csapda sajátosan realiztikus szempontjából is megmutatja. A probléma lényege, amire a válaszadó fiatal társát rávezeti, az, hogy a hatalom birtokosának megismerőképessége mindig korlátozott és mindig közvetített azzal kapcsolatban, ami felett hatalmat gyakorol, tehát valójában sosem rendelkezik teljes hatalommal: „Harun al Rasid kalifa végül már éjjelente álruhába öltözve a bagdadi csapszékeket járta, hogy végre megtapasztalja a tiszta valóságot [*reine Wahrheit zu erfahren*]”.⁴² A hatalom birtokosának korlátozott tapasztalata azonban nem csupán az emberi korlátokból fakad. A hatalom birtokosa minden esetben rá van utalva azokra, akik számára információt adnak, akik a fülébe súgnak, akik benyomásokat közvetítenek felé, vagy akár csak indirekt módon sugalmaznak számára: „Elegendő, hogy benyomásokat és indítékokat közvetít annak az egyénnek, akinek egy pillanatra döntés van a kezében”.⁴³ Erre a jelenségre utal a párbeszéd címében szereplő *Zugang* kifejezés: „a közvetlen hatalom tere előtt minden esetben ott a közvetett befolyás és kényszer előtere, egy rejtett benyúló, egy, a hatalom birtokosának lelkéhez vezető folyosó. Ilyen előtér és ilyen folyosó nélkül nem létezik emberi hatalom” – mondja C. S.⁴⁴ Azt is világossá teszi a válaszadó, hogy ez nem csak az egyszemélyi hatalomra jellemző, a folyosó, a hatalom előtere ebben az értelemben metaforikusnak is tekinthető, mert a minden hatalmat körülvevő újabb hatalmi rétegekre utal: „Amiről itt beszélünk, azaz a folyosó apró lépésenként történő kiépítésének folyamata, nap mint nap lejátszódik, kicsiben és nagyban, mindenütt, ahol emberek hatalmat gyakorolnak mások fölött. Amilyen mértékben koncentrálódik egy hatalom, ugyanolyan mértékben máris hozzárendeződik a hatalom által elfoglalt térhez egy előtér”.⁴⁵

41 Schmitt 1991, 119.

42 Schmitt 1991, 119; Schmitt 2008, 22.

43 Schmitt 1991, 119.

44 Schmitt 1991, 119.

45 Schmitt 1991, 120.

A Schmitt által leírt párbeszédben a hatalom és a róla való beszéd közötti, korábbiakban látott viszony megváltozik, kiszélesedik, és leíró értelemben még annál is „realistábbá” válik, mint amikor – amint a korábbi példákban – a pusztá erőre hivatkozva követeli igényeinek, pozíciójának elfogadtatását. A retorika – mint meggyőzés – nem leírja a hatalmat, nem igazolja vagy ideologizálja a hatalmat, hanem a hatalomból való részesezés módja lesz. A kérdés az, hogy ki tudja meggyőzni azt, aki a kényszer alkalmazásának lehetőségével rendelkezik, mert az maga is rendelkezik ezzel a képességgel. A kezdeti kérdésre – ki az, aki jogosan és valóságosan beszélhet a hatalomról – a válasz az, hogy az, akit meghallgat a hatalommal rendelkező, de még inkább az, akinek a hangja eljut a hatalom birtokosához. Mindebből pedig az is kiderül, hogy a hatalomról beszélve C. S. az első kérdésre nem adott, nem adhatott őszinte választ, amikor a mindenkor hatalom potenciális előterében azt mondta: nekem nincs hatalmam.

A realista retorika határai

Az utolsó kérdés a hatalomgyakorlással kapcsolatos normatív mércék lehetőségét érinti. Ez az, ami állítólagosan megkülönbözteti a realizmust a reálpolitikától. Schmitt dialógusa ebből a szempontból átmenetet jelent a két lehetséges álláspont között: realista abban, hogy igényli a „politikai” normativitást, de rámutat ennek lehetetlenségére is.

A hatalomnak a fentiekben bemutatott felfogásából logikusan következhetne, hogy az önmagában se nem jó, se nem rossz, ezért a kérdés mindig az, hogy mihez kezd vele a hatalom birtokosa. Ezzel azonban C. S., a válaszadó szerint nem jutunk előbbre, vagyis közelebb a hatalom megértéséhez, ahogy azzal sem, ha azt mondjuk, a hatalom – vagy a technika – önmagában semleges (legalábbis szekuláris kontextusban nem). Az öntörvényű hatalomra nem ezek a mércék vonatkoznak, mert az „mindenkivel, magával a hatalom birtokosával szemben is önálló valóság, és bevonja őt a maga dialektikájába. A hatalom erősebb, mint a hatalomra vonatkozó

bármely akarat, erősebb minden emberi jósnál, és szerencsére minden emberi gonoszságnál is erősebb”.⁴⁶

Ezen a ponton merül fel, hogy vajon a válaszadó nem machiavellista-e, amire ő a bevezetőben idézett módon válaszol: „Ha Machiavelli machiavellista lett volna, semmiképpen sem írt volna olyan könyveket, melyek rossz fényt vetnek rá”.⁴⁷ Majd a hatalom öntörvényűségének gyakorlati alkalmazását firtató újbóli, egyre türelmetlenebb kérdésekre válaszolva C. S. maga is tanácsokat és elvárásokat fogalmaz meg, köztük a következőt: „Már az is nagy eredmény lenne, ha elérnénk, hogy a valódi hatalom nyíltan és látványosan [*öffentlich und sichtbar*] jelenjék meg a politika színterén”.⁴⁸ Ezt az előírásnak, a hatalomgyakorlással szemben támasztott normának látszó kijelentést a beszélgetés lezárása pedig csak megerősíteni látszik. Az ember ember feletti hatalma (*homo homini homo*) – mondja C. S. – nem megoldás, hanem a probléma kiindulópontja: „Ezt én kritikusan, mindazonáltal helyeslően gondolom, a remekbe szabott sorok értelmében: De embernek lenni mégiscsak döntés dolga. Ez lenne az utolsó szavam”.⁴⁹ Nehezen lehetne azt állítani, hogy a válaszadóból végül kicsikart előírások közvetlenül adódnának a hatalomról alkotott korábbi felfogásából. Csakhogy sokkal inkább van szó valamiféle „hiperrealizmusról”, mint idealizmusról, és ez összhangban áll a hatalom sokszor emlegetett objektivitásával és öntörvényűségével. Nem előírásokról van szó, hanem az előírásoknak a korábban adott leírásból fakadó lehetetlenségéről. Nincs – emberi – eszköz a hatalom megítélésére, kordában tartására, morális döntés csak a hatalmon kívüli világra lenne vonatkoztatható, de látható volt, hogy emberi viszonyok között ilyen „előtér” nem létezik. A realizmus ebben az esetben a mércéről való lemondásban áll.

A beszélgetés retorikai helyzete több szempontból is őszintétlen, és ennyiben leleplező az összes eddigiekben felsorolt példára vonatkozóan. A beszélgetés azt sugallja, hogy nem lehetséges a hatalom elé kerülve elválasztani a hatalomról szóló beszédet a hatalmon belüli beszédetől, és ennyiben a politikai valóság pontos felismeréséből, az idealizmus elvetéséből kiinduló realizmus retorikája valóban öncáfoló. Ezen túl azonban

⁴⁶ Schmitt 1991, 124.

⁴⁷ Schmitt 1991, 124.

⁴⁸ Schmitt 1991, 125; Schmitt 2008, 49.

⁴⁹ Schmitt 1991, 125.

ebben a konkrét párbeszédben az sem egyértelmű, hogy a meggyőzési szándék pontosan kitől és mire irányul. Carl Schmitt legalább egy korábbi szövegét már aláírta C. S.-ként, mégpedig éppen a szövegben leírtaktól való szatirikus távolságtartás értelmében és céljából. Az 1918-as *Buribunkent*, a naplóban rögzített tények világában élő disztópikus társadalom leírásáról szóló szatírárt Schmitt írta ugyan meg, de nem a maga nevében. Önmagában ez az összefüggés persze véletlenszerű is lehet, de egy általánosabb szempontot leírás, előírás, elmélet és gyakorlat viszonyában mégis láthatóvá tesz. A hatalomról szóló beszélgetés esetében a leírtaktól való távolságot az teremti meg, hogy bár a szerző kiléte kétségtelen, teljesen nem lehetünk biztosak abban, hogy C. S. akarja-e meggyőzni beszélgetőtársát a maga hiperrealizmusáról, vagy Schmitt igyekezett megértetni a rádiójáték hallgatóival, hogy a hatalom realiztikus leírása miként érvényesíti öntörvényűségét a beszélgetők felett is. A realizmus retorikája ugyanis mindig a hatalom előterében beszél a hatalomgyakorlásról.

Irodalom

- Bew, John 2016: *Realpolitik. A History*. Oxford University Press.
- Freeden, Michael 2008: Thinking politically and thinking about politics: language, interpretation, and ideology. In David Leopold és Marc Stears (szerk.): *Political theory: methods and approaches*. Oxford University Press.
- Freeden, Michael 2012: Interpretative Realism and Prescriptive Realism. *Journal of Political Ideologies*, 17, 1, 1–11.
- Gyulai Attila 2018: The Lesson of Carl Schmitt's Realism: The Autonomy and the Primacy of the Political. *Theoria*, 65, 155: 26–49.
- Hérodotosz: *A görög–perzsa háború*. Muraközi Gyula (ford.), Budapest, 2007, Osiris Kiadó.
- Horton, John 2017: What Might It Mean for Political Theory to Be More „Realistic”? *Philosophia*, 45, 2: 487–501.
- Illés Gábor 2015: Thuküdidész és a politikai realizmus. *Politikatudományi Szemle*, 24, 1, 111–131.
- Jubb, Robert 2017: Realism. In Adrian Blau (szerk.): *Methods in analytical political theory*. New York, Cambridge University Press, 112–130.
- Jünger, Ernst 2018: *A German officer in occupied Paris*. Columbia University Press.
- Kelly, Duncan 2018: August Ludwig von Rochau and Realpolitik as historical political theory. *Global Intellectual History*, 3, 3, 301–330.
- La Fontaine: *Mesék és széphistóriák*. Budapest, 2008, Osiris Kiadó.
- Marin, Louis 1989: The Reason of the Strongest is Always Best. In uő.: *Food for Thought*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Morgenthau, Hans J. 1962: The Intellectual and Moral Dilemma of Politics. In uő.: *Politics in the Twentieth Century Volume I: The Decline of Democratic Politics*. University of Chicago Press.
- Platón: *Állam*. Steiger Kornél (ford.). Budapest, 2018, Atlantisz Kiadó.

- Rochau, Ludwig August von 1972: *Grundsätze der Realpolitik*. Frankfurt/M–Berlin–Wien, Verlag Ullstein.
- Rossi, Enzo 2016: Can Realism Move Beyond a Methodenstreit? *Political Theory*, 44, 3: 410–420.
- Rossi, Enzo–Matt Sleat 2014: Realism in Normative Political Theory: Realism in Normative Political Theory. *Philosophy Compass*, 9, 10: 689–701.
- Scheurman, William E. 2018: Getting Past Schmitt? Realism and the Autonomy of Politics. In Matt Sleat (szerk.): *Politics Recovered. Realist Thought in Theory and Practice*. Columbia University Press.
- Schmitt, Carl 1991: Beszélgetés a hatalomról. Kurucz Andrea (ford.) *Vigilia*, 56, 2: 116–125.
- Schmitt, Carl 1995: Dreihundert Jahre Leviathan. In Günther Maschke (szerk.): *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl 2002: *A politikai fogalma*. Cs. Kiss Lajos (ford.) Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Schmitt, Carl 2008: *Gespräch über die Macht und den Zugang zum Machthaber*. Stuttgart, Klett-Cotta.
- Sesonske, Alexander 1961: Plato's Apology: „Republic” I. *Phronesis*, 6, 1, 29–36.
- Sleat, Matt 2014: Legitimacy in Realist Thought: Between Moralism and Realpolitik. *Political Theory*, 42, 3, 314–337.
- Sleat, Matt 2018: Introduction: Politics Recovered – on the Revival of Realism in Contemporary Political Theory. In uő. (szerk.): *Politics Recovered. Realist Thought in Theory and Practice*. Columbia University Press.
- Szűcs Zoltán Gábor 2018: The a-theoretical core of political realism. *Studies in Social & Political Thought*, 28, 4, 31–43.
- Ujlaki Anna 2016: Rawls, a realizmus előfutára? *Politikatudományi Szemle*, 25, 4, 50–66.
- Weber, Max 1971: Deutschland unter den europäischen Weltmächten. In uő.: *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Walla, Alice Pinheiro 2017: Global government or global governance? Realism and idealism in Kant's legal theory. *Journal of Global Ethics*, 13, 3, 312–325.
- Williams, Bernard 2005a: Realism and Moralism in Political Theory. In *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton University Press.
- Williams, Bernard 2005b: From Freedom to Liberty: The Construction of a Political Value. In *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton University Press.